

הגהות ופירושי הגריעב"ץ על חמש מגילות

אחד הגדולים והמופלאים שבגדולי ישראל היה רבי יעקב מעמדין הידוע בשם יעב"ץ. נולד בט"ו סיון תני"ח בעיר אלטונא לאביו הגאון בעל 'חכם צבי' זלה"ה. בצעירותו כיהן כרב בעיירה עמדין אשר בצפון הולנד במשך ארבע שנים, אח"כ התיישב באלטונא. נלב"ע בערב ש"ק אדר"ח אייר תקל"ו, ומנ"כ באלטונא.

לזכרו הטהור של הרה"ג רבי שילה רפאל זצ"ל — שזכיתי להתבשם מתורתו — אני מפרסם כאן לראשונה את ההערות על חמש מגילות, שנכתבו ע"י רבינו בכתי"ק בגליון הספר הנמצא בספריית ב"ל. הרב צבי לרר — ירושלים.

א"ת ה'תשס"ז

9489-107

שיר השירים

[א, ג] לריח שמניך טובים. לריח — למ"ד זו צווחת דרשני כי היא יתרה לגמרי לפי דרך הפשט הי"ל לומר ריח שמניך. גם לא ידעתי מה ראה המתרגם ורש"י אחריו לפרשו על נסי מצרים שלא כסדר המקראות, שהתחיל במתן תורה ודברות הר סיני. לכן נראה שיש בו רמז יפה לרי"ח גי' רמ"ח הם מ"ע, והם ודאי נקראים שמנים טובים, כענין שכתוב [קהלת ט, ח] בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך לא יחסר, שאינו דבר אחר אלא המצות. מעתה הסדר ישר, שמן גי' זכ"ר ונקב"ה, הוא שם יה (כנודע י' בחי' זכר ה' בחי' נקבה, או"א) תורק ע"כ תורק שמך, בסוד ויעש דוד שם, ונרמז בכתוב [שמות ג, טו] זה שמ"י עם י"ה עולה שס"ה, מנין ל"ת שבתורה, הרי כאן מרומזים מ"ע ול"ת ע"כ עלמות אהבוך, הוא שאמר המשורר [תהלים קלח, ד] יודוך ה' כל מלכי ארץ וגו' הודו לדברות הראשונות [עיין קידושין לא, א].

[ד, ט] לבתני באחד מעיניך. — באחת קרי.

[ז, ג] שורך אגן הסהר אל יחסר המזג. — נ"ל לפרשו כלפי שאמרו רז"ל (ספ"ק דר"ה [כא, ב]) עה"פ [תהלים ח, ו] ותחסרהו מעט מאלהים, שחסר למשה אחד

[קעח]

מנ' שערי בינה אמנם סנהדרין (שעליהם נדרש פסוק זה, כדאיתא פרק אחד דיני ממונות [סנהדרין לז, א]) לא יחסר המזג — מזג גי' חמשים — כי אלהים עצמו נצב ביניהם.

רות

[א, ב] ויבואו שדי מואב ויהיו שם. בתרגום: והוּו תמן רופילין. רופילין — לשון שררות, ור"ל שישבו שם בכבוד.

[א, ט] יתן ה' לכם ומצאן מנוחה אשה בית אישה. בתרגום: תשכחון נייחא כל חדא וחדא לבית בעלהא. בעלהא — נ"ל שהאל"ף יתר.

[א, י] ותאמרנה לה. בתרגום: ואמרנא לה. ואמרנא — נ"ל נון יתירה.

[א, יב] כי זקנתי מהיות לאיש. בתרגום: ארי סבית מלמהוי בעלה לגבר. בעלה — ביאורו נבעלת.

[א, יז] באשר תמותי אמות. בתרגום: אמרת נעמי אית לנא ארכי דיני מותא לחייביא רגימת אבנא ויקידת נורא וקטילת סייפא וצליבת קיסא. — אין זו מה"ד, וי"ל שבכלל הצליבה חנק שהנתלה נחנק ג"כ בסודר ואף שאין זה חנק האמור בכל מקום, מ"מ יפה עשה שבזה כלל הכל. [עיין ט"ז (אה"ע סי' יז ס"ק מג) ומהר"ץ חיות בס' אמרי בינה (סי' ד בהערה עמ' תתקכז) שהעירו בזה. ועיין לשכת הסופרים (אה"ע שם) שמטעם זה פקפק ה'חתם סופר' אם אין בעל התרגום לרות צדוקי, אבל בשו"ת חת"ס (אה"ע ח"א סי' עד) הביא התרגום הנ"ל, ולא העיר כלל ע"ז].

[א, כא] ושדי הרע לי. בתרגום: ושדי הבאיש לי. הבאיש — נ"ל צ"ל באל"ף ובפתח.

[ב, ב] ותאמר לה לכי בתי. בתרגום: ואמרת לה איזיל ברתי. איזיל — נ"ל שחסר יו"ד בסוף המלה.

[ב, ה] למי הנערה הזאת. בתרגום: לאי דין אומא ריבא הדא. אומא — כמו אומה בה"א.

[ב, ח] הלא שמעת בתי. בתרגום: הלא קביל מיני ברתי. קביל — חסר יו"ד בסוף המלה [ובדפוסים שלפנינו: קבלת].

[קעט]

[שם] וכה תדבקין עם נערתי. בתרגום: והכא תתוספין עם עולמותי. תתוספין — לשון הוספה, ונ"ל שצ"ל בתי"ו וכן נכון.

[ב, ט] ושתית מאשר ישאבון הנערים. בתרגום: ותהי שתיה מויי די מליין עולימא. מויי — נ"ל שחסר מ"ם בריש מלה.

[ב, יד] וטבלת פתך בחמץ. בתרגום: וטמישי סעדיך בתבשילא דאיתבשל בחלא. טמישי — בלשון תרגום טיבול. סעדיך — הדא פתא סעדתא דלבא.

[ב, טז] וגם של תשלו לה. בתרגום: ואף מיתר תתירון לה. מיתר תתירון — לשון לשירה ונפילה.

[שם] מן הצבתים. בתרגום: מן אסיריא. אסיריא — עמרים קשורים יחד כצבת.

[ב, כ] מגאלינו הוא. בתרגום: מפורקנא הוא. — נ"ל שצ"ל מפריקנא [מנוקד הפ"א בקמץ והרי"ש בחיריק, ובדפוסים שלפנינו כנ"ל אלא שהפ"א בשוא].

[ג, ב] הנה הוא זרה גרן השערים. בתרגום: מבדר ית אידר סעורין. מבדר — לשון פיזור וזריית גורן.

[ג, ד] ויהי בשכבו. בתרגום: ויהי בעידן משכביה דמכיה. דמכיה — בשנתו.

[ג, ו] ותעש ככל אשר צותה חמותה. בתרגום: ככל די פקדה חמותה. פקדה — נ"ל שחסר תי"ו קודם הה"א, והא במפיק [לפנינו: די פקדת].

[ג, ז] ותבא בלט. בתרגום: ועלת רות ברז. ברז — בסוד.

[ג, ח] ויחרד האיש וילפת. בתרגום: ואתרכיך כליפתא. — כלפת הידוע בדברי רז"ל [סנהדרין יט, ב].

[ג, יג] אם יגאלך טוב יגאל. בתרגום: הרי טב ויפרוק לחיי. — הרי טוב, והרבה כמוהו בדברי רז"ל.

[ג, טו] וימד שש שעורים. בתרגום: וכל שית סאין. וכל — לשון מדידה.

[ד, ד] כי אין זולתך לגאול. בתרגום: ארום לא אית בר מינך ההוא רשאי למפרוק. — לא ידעתי לו טעם, ונ"ל שצ"ל דהוא. [וכ"ה בדפוסים שלפנינו].

[קפ]

[שם] ואנכי אחריך. בתרגום: ואנא אדע מינך. — צ"ל ארע ברי"ש ובי' למטה.

[ד, ו] לא אוכל לגאול לי פן אשחית את נחלתי. בתרגום: לית אנא יכיל למפרוק על דאית לי אתתא לית לי רשו למיסב אוחרניתא. — פירוש זה נראה יותר להטעות את הגואל העובד, וכן נראה ממה שאמר גאל לך כו' ודו"ק.

[שם] בתרגום: דילמא תהי למצו. למצו — למריבה.

[ד, ז] על הגאלה ועל התמורה. בתרגום: בזמן דשקלן וטרן. שקלן וטרן — נושאינ ונותנין.

[שם] ושלף איש נעלו. בתרגום: נרתק יד ימיניה. — אין כאן פיסוק. [ר"ל שבדפוס וניציה היה סימן בתרגום כאילו כאן פסוק חדש, וגם לא היה כתוב לפני זה "וטלע גבריה ית" כמו בדפוסים שלפנינו].

נרתק יד ימיניה — מוסב למטה על ההושטה, ומפרש נעל נרתק יד ופירוש יפה הוא וכן בלעז קרוי נעל יד, שאין נראה שישלפו נעל הרגל לקנין. אך איני יודע למה הקפיד על של ימין, ואיפשר דנ"ל מו"י הכינוי. [ועי' רמב"ן שמות כח, מא ששלל פירוש זה].

[ד, ח] וישלף נעלו. בתרגום: וטלע בועז ית נרתק יד ימיניה וקני ליה. ליה — לעצמו.

[ד, כ] ונחשון הוליד את שלמה. בתרגום: ונחשון אוליד ית סלמא צדיקא הוא סלמא מן בית לחם ונטופה דבטילו בנוי פרזדאון דאותיב ירבעם חייבא על אורחי. — קראי דדברי הימים [א ב, יא] קדריש, ועיין תענית פרק בתרא [כח, א] שומרין שלא יעלו ישראל לרגל.

[שם] בתרגום: והואן עובדי אב ובנין יאון כנטופא. יאון כנטופא — יפים כצרי.

[ד, כא] ושלמון הוליד את בועז. בתרגום: ושלמון הוליד ית אבצן נגידא הוא בועז צדיקא די על זכותיה אשתיזבו עמא בית ישראל מיד בעלי דבכיהון ובגין צלותיה עדת כפנא מארעא דישראל. אבצן — בגי' אב צאן ובא חסר צנה ואלפי', והרצון בשם זה שהוא אב לישראל הנמשלים כצאן. ובועז נוטריקון בו עוז לישראל, בתפלתו עזרם מן הרעב.

[ד, כב] ועובד הוליד את ישי. בתרגום: וחיה יומין סגיאין עד דאיזכר קדם ה' עיטא דיהב חיויא לחוה איתת אדם למיכל מן אילנא דאכלין פירו חכימין לידע

[קפא]

בין טב לביש ועל ההוא עיטא אתחייבו מותא כל דיירי ארעא ובההיא עילא שכיב ישי צדיקא. עילא — סבה, או הוא לשון עלילה.

איכה

[א, א] איכה ישבה בדד. בתרגום: אמר ירמיהו נביא וכהנא רבא. כהנא רבה — זה דבר אשר לא שמענו עד כה ולא ראינו בשום מקום לא בכתוב וזולתו ששמש ירמיהו בכ"ג, ואיך אפשר זה כי בימי יאשיהו המלך היה בלקהי כהן גדול, ובימי בניו המלכים אחריו היה נרדף מהם, גם בימי צדקיהו הלא היה שריה כהן הראשון. אולי לא נתכוין המתרגם לומר שהיה משמש בכ"ג אלא שהיה גדול בחכמה ובנביאות.

[ב, ט] טבעו בארץ שעריה. בתרגום: טמעו בארעא תרעתא. טמעו — נ"ל שהוא ט"ס.

[שם] אין תורה. בתרגום: על דלא נטרו פתגמי * לא קבילו יתה בטורא (אורייתא כאילו) דסיני. * כאן שייך ב' מלות שבשורה שלמטה [וכ"ה בדפוסים שלפנינו].

[ב, יג] מה אעידך. בתרגום: מה אסעיד כך. אסעיד — נ"ל שצ"ל ה"א.

[ב, יז] הרים קרן צריך. בתרגום: ארום יקר מעיקיך. ארום — נ"ל שצ"ל ביו"ד ונקוד ארים [הרי"ש בצירי, וכ"ה בדפוסים שלפנינו].

[ג, א] אני הגבר וגו'. כבר ידענו שמגלת איכה כל הארבע פרשיות כיון זמן רב קודם החורבן כמ"ש בס' ירמיהו ונזכר בפרש"י בתחלת פירושו למגלה זו [א, א]. אכן פרשת אני הגבר עם שהיא מכוונת כנגד שלש אלפי ביתות של איכה הנה יסדה ירמיהו רובה ביחוד על עצמו (כמ"ש אני הגבר מדבר בעדו) ורמז בה על מה שארע לו עודו בירושלים בהיותה שוקטת ושלוחה בימי יהויקים וצדקיהו. שלשה פסוקי האלפא רומזים על מה שרדף יהויקים אחריו ובקש לקחת אותו עם ברוך בן נריה תלמידו להמיתם כמ"ש בירמיהו [לו, כו] ויסתירם ה', הרי נהג אותם חושך נסתר מעין כל אדם.

ג"פ הבית"א מרמזים עמ"ש לו בימי צדקיהו שהכו אותו ונתנוהו בית האסורים, זהו ודאי בלה בשרי ועורי וגו' במחשכים הושיבני וגו'. גם פסוקי הגמלי"ן מכוונים אל שהיה אסור בבית הכלא, ז"ש גדר בעדי.

דרכי סורר — אמר כנגד מה שעשה לו יראיה שתפסו ברצותו ללכת לדרכו לאחוזתו אל ארץ בנימין והחזירו אחור והסירו מדרכו בע"כ [עיין שם לח, יב-יד], וע"י כל אלה המאורעות היה שחוק לכל עמו, הם ישראל ששחקו ולעגו לו על

[קפב]

שהתנבא עליהם רעה, והיתה נגד פניו, שהוא רעות וכלמות כל היום, והמה אמרו לא תבוא עלינו רעה, ועשו ממנו כל היום ישיחו בו שהרעה אשר דבר עליהם שבה בראשו ולא נגעה בם.

[ג, כב] חסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו. — רמז במלה זו (הבודדת בלשון רבים בין לשון יחיד שלפניו ואחריו) על ברוך תלמידו שהיה עמו בצרותיו.

[ג, כז] טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו. — הוא נשא עול זה מנעוריו, כמ"ש בתחלת ספרו [ירמיה א, ו] כששלחו ה' להנבא כי נער אנכי.

[ג, ל] יתן למכהו לחי ישבע בחרפה. — נתקיים בו כמה פעמים.

[ג, מט] מכל בנות עירי. — היא ענתות כי כל אנשי עירו בגדו בו ורצו להמיתו ככתוב בספר ירמיהו [עיי' שם יא, כא].

[ג, נג] צמתו בבור חיי. — זה נתקיים בו ממש שהשליכוהו אל הבור מלכי יהודה.

[ג, נד] צפו מים על ראשי. — בודאי היו גם מים בבור ההוא, שכן כתוב [ירמיה לח, ו] ויטבע ירמיהו בטיט מכלל שהיה טיט הנרוק דק מן המים הצפים על גביו. ולפי שהדבר נוגע לעצמו בלבד חזר ללשון א"ב כמו שהתחיל פרשה זו.

[ג, נו] קולי שמעת. — מיעוט קולו והצלה ע"י עבד מלך הכושי שהעלהו מן הבור.

[ד, כא] שישי ושמתי בת אדום יושבת בארץ ערץ. — אין זה עוץ בכורו של נחור, אלא בנו של דישן בן שעיר החורי, לכן פירש לך הכתוב בת אדום.

אסתר

[א, א] ויהי בימי אחשוורוש. בתרגום: דביומוהי עבדת בית אלהנא רבא. אלהנא — נו"ן יתירה.

[שם] בתרגום: וכד צרא כורש ית מדהא דבבל. צרא — החריב.

[שם] בתרגום: אחתיה לעילם. אחתיה — הורידהו.

[שם] בתרגום: ושדר ואיתי אדריכלין. אדריכלין — בונים.

[קפג]